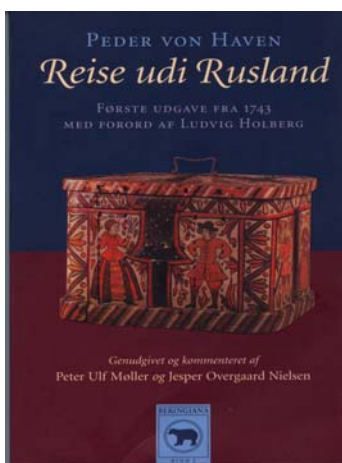

At rejse er at skrive

De Danske vare ærlige i deres Gane: Russerne i deres Ansigt: De Svenske i deres Mund: Og de Norske i Hiertet

Peder von Haven Reise udi Rusland.
 Første udgave fra 1743 med forord af Ludvig Holberg.
 Genudgivet og kommenteret af Peter Ulf Møller
 og Jesper Overgaard Nielsen.
 Aarhus Universitetsforlag: Beringiana 2, 2003.
 347s., 298 kr.

Af Karen Klitgaard Povlsen

Ludvig Holberg nævner i sit korte forord til denne rejsebeskrivelse fra første halvdel af 1700-tallet, at han ville ønske, flere rejsende ville gøre som denne forfatter – nemlig at skrive om sin rejse. Ikke bare fordi beskrivelsen beviste, at de faktisk havde besøgt de steder, de hævdede; men især fordi rejsebeskrivelsen beviste, at de havde lært noget af deres rejse, og at de ønskede at formidle deres nye indsigter til andre. Det var idealet for 1700-tallets rejsebeskrivelser, og det kom til at betyde, at rejsebeskrivelser udkom i hobetal efter midten af århundredet. Som Mary Wollstonecraft kunne skrive i en af sine mange anmeldelser af rejsebeskrivelser i 1790'erne: "The art of travelling is only a branch of the art of thinking, or still more precisely to express ourselves, ..." (The Works of M. Wollstonecraft, ed. by J. Todd & M. Butler, London, W. Pickering 1989, 7: 277).

Selvom Peder von Haven var en tidlig skrivende, og selvom der ikke findes nogen pittoreske landskabsbeskrivelser i hans rejsebog, så lever hans rejseberetning alligevel op til Mary Wollstonecrafts krav om ikke bare at bringe en masse empiri, så senere rejsende kan bruge rejsebeskrivelsen som guide. Peder

von Havens skrift er også skrevet til "the armchair traveller", som kan forestille sig både den rejsende og det, den rejsende ser og oplever.

Peder von Haven var - skriver udgiverne i deres korte, men oplysende forord - fra Odense og tog teologisk embedseksamen fra Københavns Universitet i 1734. Han modtog det rosenkrantzke stipendium til studier i udlandet og ankom i 1735 til det tyske universitet Helmstedt, hvor han mødte en botaniker, der blev leder af den første botaniske have i Skt. Petersborg. Derfor endte den unge Peder i Rusland i 1736, og han blev der til 1739.

Vel hjemme igen blev han opfordret af Ludvig Holberg til at skrive om sine rejseerfaringer. Og det gjorde han. Rejseberetningen udkom samme år – og altså med forord af samme Holberg, der skriver, at han har læst det meste. Bogen blev udsendt igen i 1757 i en let ændret udgave. Da var Peder von Haven død og havde efterladt sig enke og seks børn, som gerne skulle have lidt indtægter fra bogen.

Peder von Haven var tidligt ude i enhver henseende. Han har kun – fortæller udgiverne i efterskriftet – haft tre forgængere som danske rejseskribenter i Rusland, og to af dem udkom først i 1800-tallet. De kom begge mest i magtens Rusland: ved hoffet og i embedsmandskredse.

I forhold til dem er Peder von Haven en moderne rejsende. Han er teolog, og hans rejse er nærmest en studierejse, hvor han ikke bare beskriver russiske religiøse sæder og skikke fra de ortodokse kristne til de muslimske, men også hærens organisering og de slag, han hører om som huslærer hos en viceadmiral Bredal, der var dansk, og senere som privatlærer hos den russiske general Repnin. Ikke fordi Peder von Haven er krigsbegejstret. Han synes, der går alt for mange unge mænd tabt i indre territorialkampe og i ydre angreb. Han går i stedet ind for en hær, der satser på forsvar, og er i sin tids ånd bekymret for befolkningstilvæksten på længere sigt.

Huslærer med mere

Peder von Haven boede som hus- og privatlærer godt nok i velhavende hjem, men på sine rejser overnattede han også hos bønder, og han havde meget fri tid, hvor han brugte øjne og øren. Han så med andre ord et andet Rusland end hoffets og magtens, og han så ofte med et blik, der søgte detaljen og den ironiske kommentar.

Peder von Haven anså – som man gjorde i 1700-tallet – Rusland for at være et af de nordiske lande. Russerne kan f.eks. drikke lige så meget brændevin, som man kan i de andre nordiske lande. Peder von Haven går ikke ind for al den druk, han mener at brændevin er en medicin, som hurtigt kan lægge folk i graven. Hans grundlæggende opfattelse er, at russere og jøder ligner hinanden meget, f.eks. i at de ser ærlige ud. Denne opfattelse

Gav een af mine gode Venner, der var vel bereyst i de Nordiske Riger, Anledning til at sige om de fire Nordiske Nationer, at de alle vare ærlige, men med denne Forskiæl: De Danske vare ærlige i deres Gane: Russerne i deres Ansigt: De Svenske i deres Mund: Og de Norske i Hiertet. (s.213)

Så Peder von Haven rejser i et nordisk land, hvor folk er mere glade for at drikke og spise end længere sydpå. I en tilføjelse til udgaven fra 1757 fortæller han en anekdote om en flue:

Russerne fortæller ellers om dem selv, at naar en Fransk-Mand, en Tydsk og en Russe drikker tilsammen i Compagnie: og der da falder Fluier i deres Glas; saa helder den Franske Vinen med Fluier oven af, den Tydske tagen Fluier med Fingrene af Glasset, mens Russen drikker Fluier tilligemed Vinen, thi hand mener, at der stikker ogsaa Viin inde i Fluier. (s.249)

Denne nordiske forslugenhed betyder, at russerne på trods af et sundt klima ikke lever så længe. Klimaet er Peder von Haven meget optaget af. Ikke som Montesquieu, der mente, at klimaet formede folkeånden (De l'Esprit des Lois 1748), men som materielt fænomen. Det undrer nemlig Peder von Haven, at klimaet kan være så meget anderledes i Rusland end i Danmark. Somrene er varmere, vintrene koldere, selvom man deler ca. de samme nordiske breddegrader. Luften er mindre fugtig i Moskva end derhjemme, og det hele fører Peder von Haven i retning af den tanke, at især Moskva må ligge meget højt og have en slags bjergluft.

”Jo længere man kommer fra Europa imod Østen, jo haardere er Frostene om Vinteren” (s. 131), siger Peder von Haven, mens han et andet sted tørt bemærker, at Dalai Lama sagtens kan forudsige vejret, for det er meget lettere i Rusland end i de andre nordiske lande med deres mere vekslende klima. Jo mere nordøst på man kommer i Europa – jo sundere luft og klima, konstaterer Peder von Haven i Moskva. At det ikke betyder, at menneskene er sunde, har vi allerede set. Russerne dør af krig og af druk, og allerede dengang var der alt for mange alenelevende kvinder i de befolkningsgrupper, der især leverede soldater til hæren.

Lille russisk moralteologi

Kvinderne har den unge, ugifte Peder von Haven også blik for. Han kan godt lide armenierinder, men især fremhæver han en kvinde af hollandsk herkomst, der er en pryd for sit køn på grund af sin store viden og lærdom. Til gengæld er han ikke meget for pynte- og morskabssøgende kvinder. Det samme blik kaster han

på bønder, de forskellige religioner og befolkningsgrupper: Han går ind for oplysning og mere lighed for alle. I den forstand er han et sandt barn af sin tid. Men en af hans yndlingsmetaforer viser også, at han samtidig har andre modeller for at forstå både den fysiske og den metafysiske verden:

Det naturlige Liv med den naturlige Siel er ligesom den indvortes Hule i det mystiske Legeme, i hvilken Forstanden er Hiertet, Villien er Lungen. Den ydmyge, troende og kierlige Bøn er Aandedrættet og Røsten. Sunde Betragtninger ere det aandelige Livs Føde, Mad og Drikke. (s. 201)

Sådan fremstiller Peder von Haven en lille russisk moralteologi, men nogle få sider før har han selv lavet en lignende organismemetafor, da han skal forklare universets struktur:

Vores Legeme ligner den hele Verden: og det ligner dernæst vores Sole-Verden: men fornemmelig ligner det den Jord-Kreds, hvilken vi selv beboe og bruge. Vores Jord-Kreds kand derfor ansees som et Menniskes Legeme. Hiernen, følgelig Livet, eller den første Grund til Forandringerne i dette Legeme er Soelens Varme. Beenraden er lutter Metaller, i hvilke Mercurius, Qvæg-Sølvet, er Marven. Det store Oceanus er den indvortes Huule i Legemet, i hvilken fornemmelig Hiertet er at finde... (s.190)

Alt kan – som siden romantikerne gjorde det – forstås i billedet af menneskets krop, det gælder teologien, men det gælder også kosmologien. Og organismemetaforen dukker op igen, når Peder von Haven skal forklare, hvorfor handelen er så livlig i Rusland:

Thi Handelen er egentlig Aarerne i et Politisk Legeme. ... Ligesom Blodet ved sin Circulation reparerer og underholder det hele Legeme, saaledes reparerer og underholde Pengene i Handelen Livet i en Republique. Ligesom et Lem paa et Menniskes Legeme maae døe og forvisne, saasnart det ikke længere igiennemløbes og varmes af Blodet, ligesaadan bliver et hvert Lem i en Republique ubrugeligt og vissent, naar det har ingen Penge. (s. 230)

I begge de to sidste citatet løber teksten af med Peder von Haven, og han må standse sig selv og undskylde, at han kunne blive ved og ved med disse sammenligninger. Det sker ellers ikke så tit. Men det er de steder, man i teksten ’møder’ skribenten som en subjektiv fortællestemme. Han skriver ’jeg’, og han profilerer sin tekst op imod sine to vigtigste for-tekster, nemlig englænderen John Perry fra 1716 og tyskeren F. Chr. Webers tre bøger om Rusland (1721-1740) og gør opmærksom på, hvor hans tekst er bedre og mere brugbar end deres allerede forældede tekster. Men det er så at sige på et empirisk grundlag. Om end det er ret usædvanligt for tidens rejsebeskrivelser, at han citerer og kommenterer så direkte og med referencer. Som regel nøjedes man med at låne fra hinanden – ofte i længere passager.

Mangfoldig åbenhed

Men som subjektiv fortællestemme er Peder von Haven mest til stede i metaforerne og anekdoterne og i sit anderledes blik på kvinder, bønder, soldater, jøder,

muslimer og på andre trosretninger. Han er åben og tolerant, og han har sans for humor. Han får imidlertid ikke bare sine metaforer fra den levende verden. Da han skal forklare om en gejstlig reform, som den russiske kejser gennemførte i begyndelsen af 1700-tallet, og som gav kejseren indflydelse på kirkelige anliggender, er det et billede fra den mekaniske verden, han griber til: nemlig urværket:

Vægten i dette Geistlige Uhrværk var Keyserens Magt og Høyhed. Og Perpendiclen var hans Forstand og Maadelighed. Saaledes kunde Viiseren ikke andet end Tiid efter anden komme til at pæge ved den rætte Time. Paa denne Maade vedligeholdtes Uhret endnu i min Tiid. Og der var Haab til, at det skulde engang komme til at gaae gandske rigtigt. (s. 212)

Mekanikken kan man pille ved – organismen må man lade leve sit liv. Måske er det derfor, at von Haven piller dette afsnit ud i 1757-udgaven. Eller måske skyldes det, at han har opgivet håbet om, at samspillet mellem kirke og kejsermagt i Rusland skal ramme tidens tråd helt rigtigt.

Peder von Haven er i de fleste henseender positiv over for Rusland. Især slås jeg som moderne læser af en bestemt rød tråd i hans fremstilling: nemlig Rusland som en åben nation. Åben i den forstand, at der konstant foregår grænsefægtninger, f.eks. i forhold til Tyrkiet, åben også i den forstand, at flere religioner trives nogenlunde side om side med den ortodokse statskirke, men især åben over for fremmede. Peder von Haven møder naturligvis russere. Men han møder og beskriver også mange fremmede og indvandrere. Den russiske hær er en karrieremulighed for ikke mindst soldater fra de andre nordiske lande, han støder overalt ind i nordiske navne.

Købmænd og handlende er der også, og russerne har en forkærlighed for handsker fra Odense. Der er unge huslærere som han selv. De er der overalt, de fremmede, der rejser i Rusland for at se, lære og beskrive. Mange gange skriver Peder von Haven passusen 'Adel og Udlændinge' (f.eks. s. 122, 147, 149, 165) – de mange fremmede rejsende i Rusland behandles som landets egen adel med de særlige blodets privilegier.

Derfor kan man købe interessante danske bøger i Assov, derfor kan man kun blive russisk general, hvis man er udlænding – eller adelig og har været i udlandet. Det er en karrierevej at rejse ud, måske især til eller fra Rusland.

For Peder von Haven er rejsen også en mulig karrierevej. Han er fascineret af en Seigneur Lestoc, der måske ikke selv ved, om han er fransk eller engelsk. Han bor nu i Moskva:

Manden kunde ved den Tiid ey være meget over 40 Aar gammel, men havde reyst længe, og samlet sig en grundig Forfarenhed. Hand kunde tale fast alle Europæiske Sprog, havde et ypperligt Hoved, en dybsindig Forstand, og en moderat Levemaade, Hand havde en maadelig Statur, saae temmelig feed, rød og got ud, og var behalig, skjønt noget modig, i sin Omgængelse. Nu er hand Geheime-Raad, Achiater og Baron von Lestoc. (s. 241)

Som det fremgår af forordet, gik det ikke Peder von Haven helt så godt. Han kom til Rusland igen, men døde som 42-årig præst i Danmark. Selvom han var en fortræffelig rejsende og en fin skribent.

Om udgavernes notesystem er der ikke så meget at sige, og det er godt. Noterne er der som regel, når man har brug for dem, og selv i noterne finder man en stille sans for humor, der ligner Peder von Havens egen. Men noterne er naturligvis præget af udgavernes viden om Vitus Bering og hans ekspeditioner og er meget detaljerede på det punkt.

Til gengæld mangler jeg f.eks. på side 147 en oplysning om, hvor von Haven har beskrevet St. Anna-fæstningen, og får i stedet en lun bemærkning om, at han har skåret sætningen om de smukke armenierinder ud i 1757-udgaven, da han er blevet dansk gift. Jeg ved heller ikke, hvad Jugter er for en russisk handelsvare (s. 228), men det er skønhedspletter på en smuk kind.

Det er en fin bog, og noterne efterlader aldrig læseren i tvivl om, hvor Peder von Haven har sine oplysninger fra, hvor han referer til i Perry eller Weber, eller om, hvorvidt den ene eller andet afsnit er med i begge udgaver eller kun i det ene. Så jeg kan kun anbefale andre at more sig lidt sammen med Peder von Haven hen over et spand af 260 år.

Karen Klitgaard Povlsen er lektor i Scandinavian Cultural Studies ved Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.